

Mula Bunga
ng Kapabayaanan
Tungong Bunga
ng Kamulatan:

Isang Introduksiyon sa

LIKHAAN

JOURNAL

11

I.

NITONG SEPTIYEMBE 2017, may ilang linggo ring nasa tabi-tabi lang ng Diliman campus ang mga Lumad. Tulad ng dati, bitbit pa rin nila ang kanilang mga hinaing sa mga ancestral na lupain nilang nagbabantang mawala nang tuluyan dahil inaagaw na sa kanila. Noong nakaraang taon, binuksan ng chancellor ng Diliman ang unibersidad para sa kanila. Animo nasa exposicion muli ang mga katutubo nang dinayo sila ng mga estudyante at propesor sa kanilang kampuhan. Naging saksi ang akademya sa kanilang mga kultural na pagtatanghal, napakinggan ang kanilang mga awit, dula, at mga kuwento. At nito lang, muli silang nagbalik. Marahil, napadpad sila dahil sa umiigting na klima ng protesta. Tandaang ang Setyembre ay buwan rin ng mga mararahas na anibersaryo. Natukoy ng mga Lumad ang unibersidad na malamig na kanlungan, kahit ba nasa gitna ng pagbanta ng pangulong bobombahin niya ang mga paaralan nila sa kabundukan sa pinakahuling SONA nito.

Perenyal na ang mga exodong tulad nito. Pana-panahong nag-aalsa balutan ang mga katutubo at sabay-sabay na bumababa para kalampagin ang kalunsuran. Tulad ng pagtatagpo ng factual at ng literal, ang mga exodo nila'y nakapagpapaalala rin ng mga kinalimutang mga tradisyon, nakaukit sa mga dila at wikang nagbabanta nang makalimutan. Perenyal na nauulinigan ng mga katutubo sa mga indigenuous societies ang kani-kanilang mga ulaging, pinapanday ng kaalaman sa mga panitikan nila't kasaysayan ang paghutok ng mga shaman, babaylan, at datu. Ang mensaheng magkarugtong ang panitikan at pamumuno ay malinaw nang nakasulat sa mga pader, tulad rin ng hindi mapapasubaliang pagkakaisa ng komunidad sa pag-aalaala ng iisang naratibo ng pinagmulan. Sa lungsod, sa akademya, kumikilapsaw ang kaalamang umiiral ang kahusayan ng verbal arts sa mga pahina ng mga librong naisasatitik ang mga epiko at iba pang mga katutubong akda. Pero nalulunod ang kanilang mga sinasabi, ng mga mas malalakas na alingawngaw ng kulturang popular, ng konsumpsiyon ng mga palabas sa telebisyon, pagbababad sa internet, at pagkaligaw sa mga laberinto ng social media. Naaagnas rin nang marahang-marahan ang kanilang impluwensiya dahil ang mga nakaalaala ng kanilang mga silbi—silang mga nagtuturo ng humanidades—ay isinasailalim rin sa mga exodo ng kamalayan, nagsasanay muli sa mga bagong pormulasyon ng panitikan na mas mabait sa ugnayang global. Ang bahagi ng ating katutubong mga sarili ay waring naiimis, naililigpit sa pahigop-higop ng kape, sa loob ng mga de-aircong espasyong banayad mong mangangata ang paborito mong pastry habang nagmumuni kung saan kaya makatatambay na malakas ang sagap ng wi-fi, at kung anong gagawin sa weekend. Ang daily grind natin sa mga trabaho'y siksik na sa mga naratibo ng trapik, butas na mga kalsada't mga gunggong na politiko pero hinehele tayo ng mga pangarap ng wellness at better living.

Bumabungad sa akin ang alaala ng pagsatolda ng mga Lumad sa mga sabsaban ng hayop sa unibersidad. Nangingiti ako sa hindi sinasadyang kabalintunaan. Hindi ko batid kung ang kabalintunaanang ito ay naaaninag rin ng karamihan. Sa sanaysay ni Raymond Williams na “Culture is Ordinary,” naihayag niya ang pang-uuyam niya sa mayabang na asta ng cafe society, lalo na ang mga tinaguriang culture vultures, na kumikilos na wari bang sila lamang ang nakababatid ng kung ano ang kultura, at hindi kinikilala ang aktuwal na kulturang namamayagpag sa paligid, sa mga sulok-sulok, sa karaniwan. Dala ng collocation ng buwitre at bangkay, at maging ng mga lupaing maladisyerto, ang culture vultures na tinutukoy ni Williams ay may mga modernong inkarnasyon sa mga mayayamang patron na nag-aambag ng pera sa mga gawaing kultural, tulad sa museo, sa mga heritage centers, mga konsiyerto, atbp. kasabay ng mapang-uyam na pagtrato sa mga maralita at ang kulturang bitbit nila. Sinasaklaw rin ng mga buwitreng ito maging ang mga nakapag-aral at mga itinuring na may “paninindigan”, na umuuyam sa “mababang kultura”, kung kaya’t natatabig niyon maging ang pagpapahalaga ng mga ordinaryong tao sa sarili.

Ang pamimili ng nararapat isama sa isa sa itinuturing na de-kalidad na publikasyon ng mga kuwento, tula, sanaysay at iba pang likhang panitikan sa wikang Ingles at Filipino ay isa ring pagkilos ng pagtatakda ng kung ano ang kultura. Taontaon, nakatanggap ang *Likhaan* ng mga bagong likha sa mga manunulat, sa lungsod, sa mga rehiyon, at sa labas ng bansa. Gaya ng anumang kilos ng pamimili, ito rin ay sinasabayan ng pagkakatalogo, at ng paglilista. Ang naiipong datos ng produksiyon ng mga napili ay may chiral na kambal ng mga hindi napili. Hindi ko man hayag na sabihin, may kani-kaniyang pang-uusig na nasa likod ng mga pagpili at pagtukoy. Nais kong isipin na ang journal na ito, bilang isa sa mga tagapamansag na proyekto ng UP Institute of Creative Writing, kumakatawan rin ito sa husay at tindig para sa katapatan at integridad.

Paano nga ba mapagsasabay ang pamimili sa pagtukoy rin ng kung ano ang bago? Kapag nagpakita o lumitaw ang mga sariwa at bagong mga idea, paano ba sila dapat makarating sa publiko? Ang bawat akdang makakasama sa journal na tulad nito ay awtomatiko na ring magiging kabahagi ng public domain, isang katawan ng mga kamalayang maaaring minahin ng lahat, at may kaakibat itong mga intelektuwal na pag-aari. Ang pag-award ng *Likhaan Journal* ng halagang sampung libo para sa bawat kontribusyon ay isang paraan ng pagkilala hindi lang sa karapatang intelektuwal ng may-akda, ngunit sa pagtitiwala ng tagalikha ng akdang ito na mapasama ito sa publikasyon.

Kung kaya maaari nating sabihin na ang tekstong pampanitikan na naisasama rito’y napupunta sa detour ng private property. Ina-auction tulad ng mga painting,

tinuturingan ng halagang nasusukat sa pera na maaring ipambayad ng utilities, upa ng bahay, hulog ng sasakyan o anuman, dahil ang mga manunulat ay kailangan ring kumita. Ito’y sa kabila ng mga mabubunying mga pagpapahalaga sa panitikan, tulad ng: Ang panitikan, tulad ng lupaing inaagaw at nagbabantang mawala, ay marapat lang na diligin at pagyamanin upang patuloy na mamunga ang anumang ipinunla. Ang panitikan tulad ng hinaing ng mga nasa laylayan ay kailangang pakinggan at hindi patayin sa limot. Ang panitikan ay binabawi at inaangking muli. Ang panitikan ay pinapanday upang ang hininga ng isip at diwa ay manatiling sariwa at malusog.

II.

Hindi pare-parehas ang pinagmumulang sibol ng mga akdang nakasama sa antolohiyang ito. May sibol na mula sa pagsasatinig ng isang anthem, na labas sa parametro ng nakasanayang “pambansa”. Sa “Sons of the World” ni Carlomar Doana, tumutula ang global na queer identity, habang ang “Pabitin” at “Igat” ni Mariel Alonzo ay pagtatahi sa mga naging fantasy productions na kinapalooban ng Pilipinas, sa partikular ang imahen ng babaeng ipinapako sa krus samantalang napaliligiran ng pating ng mga mananakop ang Tubтатаha o ang klasikong pagsasaulam/pagkain ng katawang bayan. May sibol na galing sa paulit-ulit na karanasan ng rescue sa mga nasalanta o nasa puyo ng giyera, gaya ng “Hagdan” ni Jason Tabinas.

May sibol na inakda mismo ng mga nakapaligid na teknolohiya at social network, tulad ng “Troll” ni Nicko de Guzman. Sa kasalukuyan, ang storyworld ng mga teksto’y lumalampas na sa hanggahan ng ating mga baybayin, at sumasalok ng mga extradiegetic at intradiegetic elements sa mga palabas sa telebisyon, online gaming, pulp fiction, at cinema.

Tulad ng dati, nariyan si Rizal at ang kaniyang anino. Pinapaksa na ang awtor/bayani bilang kauna-unahang icon ng mga kuwentong espekulatibo at futurismo, mula sa sanaysay ni Thomas Chaves. O sinasalok ang mga tauhang mula kina Don Rafael Ibarra, Tasio, Crispin, at binabalutan bilang epistle, isinasatinig bilang isang apostrophe sa isang minamahal, tulad ng ginawa ni Ned Parfan. Pinaangat ang argumentasyong metafictional naman talaga ang nobela, at ituring na ars poetica ng pagsusulat, gaya ng isang tula ni Allan Popa.

Maysibol na umaalagwa tungo sa mga fantastikong mundo, kung saan pinaaamo ang mga demon na kahalintulad ng bakunawa, garuda, dragon. Sa lupaing inakda ni Anna Felicia Sanchez, magtatagpo ang babaeng huling kadugo ng mabunying tagapagpaamo ng mga halimaw at ang halimaw mismo na nagsakatawang tao. May mga sirenang tila nangibang bayan sa Pilipinas at nagtrabaho na bilang mga entertainer at artista sa akda ni RM Urquico. Kaibigang matalik ng isang

batang babae ang dagang costa niyang si Castor na lilinawin sa kaniya ang tunay na kahulugan ng limahid at rebolusyon sa parabula niya ng mga bacteria, mula sa kuwento ni Arbeen Regalado Acuña. May mga taong apoy na nasa Pilipinas na pinag-aaralan ng mga iskolar, ngunit sa tangkang makapanayam sila upang masuri ang sibilisasyon, mas pinili ng taong apoy na silaban ang sarili, mula sa kuwento ni Abner Dormiendo.

May sibol na umuuwi pa rin sa lente ng realismo. Tahimik itong kumukutkot sa mga kaayusang naisatinig na ng mga naunang mga manunulat: ang nagbabagong mukha ng siyudad kakabit ng mga opresyon sa paggawa, ang pagkamatay ng mga maliliit na negosyo't pakikibagay ng anakpawis sa pagaan nang pagaan na halaga ng piso para makaagapay. Linalangutngot ng "Ang Tatay Kong Cochero" ang ideang walang pag-alpas mula sa pagsakay sa kabayo't traysikel ang mga ama ng tahanan sa bayang ito, na sa panaginip ng paghihingalo na lamang umaalagwa sa kalangitan ang sinasakyan. Itinatampok naman ni Chuckberry Pascual ang halaga ng kamulatan sa estadong mapanghusga sa mga pumipilantik at kumekembot sa kaniyang "Ang Nawawalang Hagdan".

Lagi, ang teksto ay tila nagkukuwento lamang, ngunit may napipigang mas malalim na kuwento na ibinubunga ng konteksto, isang hiwatig na nasa suson ng mga patlang at katahimikan, na nagpapasarap sa maituturing nating kakang gata ng mga naisulat na salita at diwa.

Ang halamang kalabasa ang bumibigkis sa pagmumuni ng isang persona tungkol sa "fruits of neglect" o bunga ng kapabayaan. Mula sa larawan ang proseso ng polinasyon, naisasatinig rin ng sanaysay ni Kat Del Rosario ang salimuot ng pagbubuo ng mga pamilya, pananaw sa mundo, pagkatao, at sarili. Isang sanaysay itong parang binaligtad na confessional, walang lantad na ako, sapagkat ang totoong tinig ay nasa lupa, nasa bunga ng kapabayaan.

Mahirap paksain ang pinakamalalapit sa iyo, ngunit pinatunayan ng "Mahusay" ni Anna Felicia B. Sanchez na posible itong magawa, at ito'y kung magiging balanse ang muni ng kondisyong inilalatag na pansarili at muni sa nakabalot na sinapupunan ng kondisyon. Isang napapanahong akda ang sanaysay na pumapaksa sa mga batang may special needs habang inilalantad rin ang hamon ng pagpapalaki nang mahusay sa isang estadong maraming mga pintong nagsasara para sa mga musmos na tulad nila.

III.

Kailangang kilalanin ang mga akdang hindi nakasama sa koleksiyon dahil ang mga iyo'y kabilang mukha rin ng produksiyon, na ang mahuhugot na implikasyo'y hindi lamang saklaw ng pamimili ang pagtakda ng balangkas ng panitikan, kundi ang

epekto ng kulturang popular, ekonomiya, politika, at edukasyon sa mga nagsusulat at nagbabasa.

Pahapyaw kong babangitin ang ilang entry na nagmarka sa mga patnugot, kahit na hindi sila nakasama sa kasalukuyang edisyon.

May bus na sakay ang mga manunulat, na pasasabugin sa isang terrorist attack. May dating tibak na nagmumuni sa patutunguhan ng buhay, sa kuwentong sa teklado pa lang, inaanunsiyo na ang sariling erudisyon at sopistikasyon sa angas. May salaysay ng kontemporaryong mga relasyon na nahahagip ang kahungkagan ng pagtatagpo't pagkawalay, nagkokomentaryo sa nagbabagong pagpapahalaga sa katawan at sexualidad. May salaysay na ipinaliliwanag ng babaeng lampas trenta anyos kung anong balak niya sa kanyang age of fertility at walang kaabog-abog na ipaliliwanag na ipi-freeze muna niya iyon para mas may opsiyon siyang habulin ang bersiyon ng sariling mas tumatapat sa kaniyang mga pangarap. Isang lalaki ang nakakikita ng expiration date ng mga nakakasalubong. Dalawang magkaklase sa social dance ang makatutuklas na sila pala'y may nakaraang inkarnasyon, at kailangan nilang isayaw ang subli upang itaboy ang pangit nilang kapalaran. May modernong alamat ng mga nagtatato ng mahal sa buhay sa likod, upang ang tato'y magsilbing bagong katawan ng pumanaw at tagapamagitan ng buhay at kamatayan.

Sa tula, nakatanggap kami ng mga akdang kasado sa kaalaman sa Griyegong mitolohiya, ngunit walang pag-uugat sa karanasang makauugnay ang Filipino. Pinagpupugayan ng ilang akda ang impluwensiya ng mga modelong sumuso sa panulaang kumupas na, at naiwan na ng panahon. Kinailangan rin na basahin ang submisyon, lalo na ng tula, bilang isang buong komposisyon, kung kaya't may mga entry na hindi na umabot sa pinal na pinamilian, dahil sa kakulangan ng representasyon.

Nakamamangha ang bulas ng imahinasyon ng mga nagpasa. Ngunit masaklap basahin ang mga nagtangka, kapag hindi nito magampanan ang ipinangako. Ganito kasipag ang ating mga manunulat, ganito katayog ang kanilang mga nais sabihin. Ngunit marami sa mga nasabing teksto'y hirap na lumangoy at makaabot sa kabilang pampang. May idea, ngunit hirap sa teknik. May teknik, ngunit kupas na ang sinasabing idea. Kung minsan, ang patawa'y mauunawaan lamang ng iilan. May mga tekstong hindi naman mapupuna ang hawak sa wika o craft, ngunit questionable ang attitude sa mambabasa. Kalunos-lunos na repleksiyon iyon ng kakulangan pa rin, sa panig ng mga manunulat, na abutin ang sari-saring mga mambabasa, at hindi lang ang mga tipikal na nagbabasa sa kanila. Repleksiyon iyon ng despalinghado't malabnaw na pagtuturo ng panitikan sa mga wika sa ating bayan. Kulang sa pagpapahalaga ng ating mga mabubulas na tradisyon, kay lalayo ng mga tanaw samantalang nasa

harapan lang ang paksa, inspirasyon, at estilo. Ang pag-aming ito ng mga kahinaan ng teksto'y inaako rin mismo ng inyong lingkod maging sa kaniyang panulat.

Ang bayan natin ay maraming mga pasakit at isa sa mga dinadala nitong pasanin ay ang kawalan ng mas marami pang mga publikasyon para sa maraming mga

panitikan at wika ng Pilipinas. Ang *Likhaan* ang maituturing kong isa sa mga last frontier ng mga nagsusulat sa wikang Filipino. Mas may puwang ang publikasyon sa Ingles: mga volume na nagpapanawagan para sa submissions. May ganito ring inisyatiba sa publikasyon sa Filipino, ngunit hindi tuloy-tuloy. Mas mahirap para sa mga nagsusulat sa wikang rehiyonal sa dalawang antas: kailangan pa nila itong isalin, at kailangan pa nilang humanap ng bukás na publication venue. Hindi ito dahil sa kawalan ng rubdob o interes. Hindi naging sentralisado ang puwersa ng mga manunulat sa wikang Filipino, bukod pa sa literal na pagkakadesentro ng mga pook sa Mindanao gaya ng Marawi, o ng Cotabato. Hindi rin nakatulong sa patuloy na produksiyon ang pagharap pa sa mga mas tunay na unos tulad ng kalamidad at banta ng digmaan.

Higit na mas malakas ngayon ang panawagan para sa mga manunulat. Sa Facebook, nahahati ang mga puwersa laban at para sa administrasyon. Kakatwa man, ang dating social cafe na atmospera nito'y naghunos na bilang plataporma ng mga saloobing politikal. Minsan, para kang nasa palengke, nasa plaza, nasa maingay at kulob na espasyong umaagaw ng hininga at ulirat. Malinaw pa sa tubig ng karagatan ang mga pinagmumulan ng hidwaan: para kanino ba ang sining? hanggang saan maaring sabihing trabaho lang ang sining? kapag naglingkod ka na sa interes ng politika, gumuguho na rin ba ang pagkamakata? Nagsusulatan ng mga tula (Facebook notes) ang bawat panig. Bunsod ng diumano'y asunto sa karima-rimarim na representasyon ng mahirap bilang mga dagang kailangang puksain. At ang pagkakatugon ng tinitirang makatang babae na siya'y itinuturing na huklubang sinusunog para sa mismong mga kulumpon ng tula na hindi niya hawak kailanman. Isang makata pa ang sumawsaw sa gulo't naglista ng mga manunulat na sa pananaw niya'y mga tumitiklop sa administrasyon. Kaagad siyang binanatan ng magkabilang mga panig, dahil ginagaya na rin niya ang asta ng mga pasistang dinaraan sa paglilista ang mga paratang. Mula sa mga hidwaang ito lumilitaw ang mga talinghaga ng ating mga sinusagupa bilang mga manunulat ng anumang wika at pakikibaka: tinatanggihan natin ang buhay at tratong daga, kinatatakutan ang gatla ng kawalang respeto sa edad at uban ng hukluban, pinangangambahan ang listang manduduro sa mga paninindigang lihis sa naglista.

Tunay, higit pa naman sa talinghaga ang nakatambad sa ating krisis ngayon—kung ang depinisiyon ng krisis ay pagkaguho na rin ng kaayusan. Nailibing sa Libingan ng mga Bayani ang diktador. Ipinanganak naman ang bagong inkarnasyon ng impunity. Kumakabog ang dibdib ng mga ama't ina dahil ang mga anak nila ay

hindi pinalalampas sa pamamaril at duct-tape style na pamamaslang. Malabo pa rin ang pagpapatuloy ng peace talks sa pagitan ng gobyerno at ng CPP. Bagamat natukoy na bilang “liberated” sa mga puwersa ng terorista ang Marawi, marami-rami pang mga taon ang bibilangin bago tuluyang maghilom ang mga diwang natrauma sa ratatatat sa mga pader ng tahanan, gusali at moske. Patuloy ang angaw-angaw na pag-alis ng mga OFW sa iba’t ibang sulok ng mundo para magsilbing mga nars, teacher, engineer, construction worker, entertainer, at domestic helper. Absent sila bilang mamamayan ng bansang Pilipinas, at malamultong mamamayan naman sila sa ibang bansa, na kahit may passport o visa’y patuloy na nakakaranas ng lagim ng diskriminasyon. Dumarami ang bilang ng mga pinapatay dahil sa war on drugs. Oo, maaaring sabihing sanay na ang EDSA na madiligan ng bubog, bala, dugo. Pero mukhang ang mga eskinita ng pitong libo’t isang pulo’y didiligin pa rin ng mga dugo ng mga pinapaslang. At wala pa raw ito sa kalingkingan ng lahat. Mula sa pekeng balita, namamapak na rin ng pekeng anunsiyo ang nakaupo sa palasyo. Kulimlim pa rin ang langit sa banta ng panibagong Batas Militar.

Kung puwede lang sanang isipin na ang binanggit ko kanina’y nasa akda lamang at hindi ang araw-araw na kinakaharap nating realidad.

IV.

Nasaan ang mga manunulat sa panahong ito? Nasaan ang kanilang mga tinig? Hayaan ninyong ipakilala ko sila ngayon.

Binubuhay ni RM Urquico ang pagkarahuyo natin sa mga sirena sa “Mermaids’ Top 20 Hits.” Suryal ang bungad, suryal rin ang wakas. Kumikislap ang katawan ng kuwento na waring may totoo ngang mga kaliskis ito na tinatamaan ng araw, sapagkat napaniwala ni Urquico ang mambabasa na posibleng abot buntot na lang natin ang mga sirena. Ang paliwanag ay pinadadaplis lang, posibleng climate change, o posibleng napaahon ang mga sirena sa gutom nila sa ating mga tinik bilang mga tao, na hindi natin batid ngunit nararamdaman. Ang tinik ng narrator ay mula sa hindi niya pag-amin ng lumbay sa karelasyong kapuwa babae, na bagamat sinuyo niya’t nabingwit ay tanggap niyang hindi siya kailanman magiging “unang” opsiyon. Mapagpalaya ang pagkakahubog ng tauhang lesbiana na yumayakap na rin sa posibilidad ng habambuhay na pag-iisa, at hindi na niya iyon ikinatatakot, salamat sa isang sirena.

Pinakinabangan ni Anna Felicia Sanchez sa “The Strangest Eyes,” ang trope ng pagbabalik, sa kuwento niyang siksik sa materyalidad at mahusay na karakterisasyon. Mabulas si Mayari bilang babaeng mandirigma, kahit ba pipitsuging kalabaw na lang ang kaniyang sinasakyan at wala nang maipagmamalaking yaman. Anak siya ng pinakamakapangyarihang baylan ng mga demon, ngunit wala siyang mana

liban sa sandamukal na mga anting-anting at dasal para bihagin ang mga iyon. Susubaybayan ng mambabasa ang pagyabong ng karakter na ito, lalo pa't ipakikita ang dinamiko niya sa isa rin palang demon na nagkatawang-lalaki, at may hubog na kaniyang pinagnanasahan. Sa huli, mananaig ang nobilidad ni Mayari nang isuko niya ang kaisa-isa niyang matinong mata para lang mapaamo't mapaniwala ang isang demon na magbalik sa karsel ng isang anting-anting. Ramdam ng tuyot na lupa ang sinseridad ni Mayari at kusang bubulwak ang ilog nitong matagal na ring nahimbing.

Kasama sa mga inukilkil ng sanaysay sa Ingles ang pagbalik-tanaw sa pinakasimula: ang pagkabata, at pamilya. Gaya ng "Mahusay," ni Anna Felicia Sanchez, ang "In The Name of the Father," ni Jenny Ortuoste ay kakikitaan ng tapat na paghagod sa karanasan, dahil sensitibo niyang tinulay ang mga hindi pinag-uusapan, sa paghaplos sa mga alaala ng tatay na broadcaster at voice talent, na isa ring oda sa mga kawaling may bakas ng sunog na meatloaf at mga pintuang sinaksak ng sama ng loob. Isang pagkamulat sa kabataan sa lilim ng Batas Militar, at pagkakatuklas sa posibleng pinagmulan ng panlasa sa panulat at pagbabasa.

Kung nagtagumpay ang "Fruits of Neglect" ni Kat Del Rosario sa pagtuhog ng pagmumuni sa pagtatanim ng kalabasa at pollinasyon nito sa karanasan ng pagiging bunga mismo ng kapabayaan, ang "Reading Rizal as An Alien: Sexual Anxiety and Gender Trouble in the Once and Future Nation" ni Thomas David Chaves ay nakatuhog pa rin sa mga presuposisyon ng kasarian at sexualidad, ng pagsipat sa mga napipintong kinabukasan gamit ang pagbubukas sa pinto ng kasaysayan at kasalukuyang hinabi rin ng nasyon, at uri.

Sa isang serye ng mga apostrophe na pinamagatang "Epistles" ni Ned Parfan, kinakausap ng isang persona ang isang beloved/sinisinta, habang tinutulaan ang pagiging erehe ng pag-ibig gamit ang kuwadro ng mga tauhang hinugot sa imahinasyon ni Rizal, pero linangkapan rin ng presensiya ni Kuya Kim at ng control room ng mga modernong spaceship. Ang kampana'y hindi lamang kumakalembang bagkus humuhulas rin bilang dila. Ang kilos ng sabi-sabi o hearsay ay kadawit ng spectacle ng pagbitay sa mga erehe. Isinasatinig ng dilang iyon ang hudyat ng pagpataw ng katahimikan at kamatayan sa makina ng alaala, at kung minsa'y pag-aming hindi talaga natutunaw ang alaala kahit pa anurin na ang bangkay ng erehe't kainin ng mga isda, lalo na kapag linikha iyon bilang tula.

Cosmopolitan, at global citizen ang kamalayang umiiral sa "Heaven and Other Poems" ni Carlomar Arcangel Daoana. Tinig ito na marami-rami na ring mga laberinto ang sinuot at bunga ng pagkakapasyal sa marami-raming mga espasyo, at may handog itong mga kamalayang malapot sa kahulugan, lalo na sa paggalugad ng sexualidad at pagtatagpo ng sarili. Tinutulaan ni Daoana ang mga sandaling dati-rati'y inaangkin

INTRODUKSYON

ng dilim at pagkubli, ngunit ngayo’y bukas at naglalawa ang erotisismo. Sa isang banda, angkop ring tukuyin ang mga metaporikal na paglublob at pagbabad bilang mga pagniniig sa mga boddhisatva. Sa isang banda, ang selebrasyon ng pagkabuo ng isang bayan ng mga tadyang, utong at titi ay isa ring lehitimong tagumpay, lalo na sa pakikipagsabayan sa kamalayang ang pagkalalaki’t maskulinidad ay binabayagan at kinakasta. Samakatwid, mababasa sa mga tula ni Daoana na nakasandig rin sa pagtataguyod ng pangkabuang kalayaan at kaginhawaan ang paggiit ng queer identity. Pinatutunayan ni Daoana na ang tula’y isang paraan rin ng pagsasanay ng sarili, isang transendental na lagusan para buuin at ipamahagi ang handog ng mga awit.

Nagpupumulos ang tinig ng “Pabitin and Other Poems” ni Mariel Alonzo— isang koleksiyon na waring nabuo sa kombinasyon ng matalas na pagmamasid at malalim na pagtatanong, lalo na sa paghalukay sa mga imagined fictions ng pagkakatubong ng bayan. Talinghaga ang pista at paglamon ng salusalo sa kawalan ng kamalayan sa kung papaano ba bubusugin ang gutom sa pagsasarili. Talinghaga ang mismong pagkaratay sa mga selda ng ospital sa naghihinalong body politic, at nagpupuyos ang tinig sa kapabayaan ng sakit. Hinuhugot ng kuoeksyon ang mga imahen at tunog ng kahirapan: ang mga resibo ng lotto at mga businang hindi tumutunog, mga lalamunan ng mga paslit at buto-buto ng mga pakpak na matagal nang pinapak ng ibang tao. Markado ng pagkababae ang buong koleksiyon, at tulad ng mga tula na binistay sa ganitong kamalayan, nanlilisk ang hamon ng tinig na ito.

Payak ang wika at taglay ang mga palaisipan na hatid ng mga tila ordinaryong dalaw ng mga elemento ng kalikasan, ito ang matatagpuan natin sa “Pantoum” (Dalaw) ni Joel Toledo. Laging nakapanaklong ang mga tanong ng kamalayan, gayundin ang kilos ng pagpapanaklong ng tugon ng kamalayang nagbabasa. Ginigiya at ginagaya ng mga tula ang liriko, tinatangka ng koleksiyon na magsahunyango bilang kantang naalala, nakalimutan, naalala, at kinakalimutan. Wala namang matinding drama, liban sa mga gatla na iniwan. Dahil binuo ang koleksiyon sa Ingles, ang medium rin mismo ang naggigiit ng kasarinlan. Ito ang koleksiyong nagtatagumpay ang kasarinlan ng payak, ito ang koleksiyong natulay na ang mga pagsasalin.

Sa “Ang Tatay kong Cochero” ni Jimmuel Naval mapapansing ang kathang-gunita ng nagsasalaysay ay bunga ng pagdalaw minsan sa Luneta at sa pagsipat ng itinayong condominium na tumatakip sa Manila skyline at monumento ni Rizal. Parang kuwento lang ng tiis at hirap ng mag-anak na nagpunyagi sa kakarampot na sahod ng amang cochero, pero lumalabas na isa palang marahang pagtatanong rin sa “pagtanggap” sa nagbabagong mapa ng kalunsuran at pagtalunton sa mga pinagsasaluhang circuits ng kaapihan ng buong bayan. May tahimik na mahika ang akda, habang tinutudla ang nostalgia natin para sa nakalipas na buhay at paraan ng

pagbaybay sa kalsada ng Maynila, natutunton natin na ganoon na pala katagal at kalalim ang natiis ng sambayanan.

Sinasampal ng akdang “Ang Nawawalang Hagdan” ni Chuckberry J. Pascual ang estereotipong baklang manikurista sa paghuhubog muli ng isang personang gayundin ang sexualidad, ngunit mas malay na sa politika at etikal na tungkulin. Bagamat binansagang alanganin ng lipunan ay hindi mag-aalangan na magmanman: tumutulong, nag-iisip, at kumikilos para sa pagpapalaya ng iba. Si Bree ay instrumental sa pagtakas nina Kevin at Dante sa mapanghusgang mundo. Dahil binigyan ni Pascual ng tinig at ahensiya ang ganitong mga tauhan, umaalagwa sila mula sa kanilang pagkakalugar sa mga komunidad na kilala rin natin. Ang walang kupas na Baranggay Talong Punay ay walang ipinagkaiba sa set ng mga tv sitcom, maging ang mga cinematic na props na gasgas tulad ng lumilipad na palanggana na nagmistulang spaceship na pamilyar sa mga pelikulang Pilipino noong dekada 80s. Higit na napapansin tuloy mga ang “living color” ng mga tauhang may sapat na tapang na labanan ang umiiral na gahum, at mas lalo tayong nakukumbinsi na naglalakad na sa ating paligid ang mga Bree, Kevin at Dante.

Samantala, hindi maiwasang iugnay ang “Troll” ni Nicko Manipis De Guzman sa naghihingalong sistema ng edukasyon at kamatayan ng saysay ng mga unibersidad. Tila walang napala ang persona sa panahong ginugol sa pag-aaral, at halos maiyak pa nang makahanap ng isang trabahong sa biglang tingin ay tila kasagutan sa lahat ng panalanging materyal. Inihambing ng narrator ang trabaho sa pagpapalit-palit ng sarili na waring damit sa aparador, hanggang sa matuklasan niyang ang pag-iimbento ng mga sarili’y humahantong sa kawalan ng sarili. Isang malagim na katapusan ang isinulat ng pinakabatang contributor ng *Likhaan Journal*, isang patunay na wala sa edad ang sensibilidad at pandama sa mga nagaganap sa ating mundo at panahon.

Pinabilis ni Arbeen Regalado Acuña sa “Ang Corporealidad nina Concha at Castor,” ang odometer ng dystopiang realidad ng Pilipinas. Nasa isang bukas na tayo kung saan ang tubig at malinis na hangin ay ginto, kung saan mas extreme pa ang pagiging artipisyal ng kinakain at binibihis ng tao, kung saan ang klima’y di na gumagamit ng paglalarawang may Haring Araw dahil panay kidlat at ulan na lang. Wala pa ring patid ang gutom at kahirapan, at wala ring patlang ang kampanya para sa hungkag na kalinisan at wellness. Isang kuwento tungkol sa pagkabata pero tungkol rin sa pagbabata. Absurdong pinagtatambis ng kuwento ang laganap na konstruksiyon ng pagkabatang ligtas sa kasamaan at sakit. Bakit katatakutan, halimbawa, ng batang si Concha ang bacteria, e heto’t best friend niya ang dagang costang si Castor na nangangaral ng birtud ng limahid? Kung pakikingan ang lohika ng kuwento, paano kung nangangahulugang may mapupulot tayong dalumat sa pag-

INTRODUKSYON

iral ng tao at rebolusyon sa hinahamak na micro-organismo? Para idiin ang realidad na iyon sa kuwento, mas pipiliin pa ng musmos na si Concha na mamapak ng kabuteng hugis maliliit na turnilyo upang makapasok sa mundo ng kaibigang dagang costang si Castor at kapanalig na bacteriang si Bakti, dahil ang pagkain ang tagapaglimot at tagapagpaalaala rin ng mundo. Malagim man ang bukas, pinababaunan ng kuwento nina Concha at Castor ang mambabasa ng mahahalagang unawa sa mundo, sa pagkukuwento, at abstraksiyong nasasagap sa pagitan nito.

Sa kasaysayan ng araling kasaysayan, sumipot ang tribong Tasaday noong dekada 70, na binalot ng kontrobersiya. Lumalabas kasi na ang tribong tinukoy bilang mga huling hibla ng sibilisasyong Stone Age ay walang ipinagkaiba sa pulutong ng mga artista sa teatro, at ang pangalan ni Elizalde ay ikinabit sa mga kaduda-dudang con artist. Ito ang dumedaja-vu sa “Lgët, K’ppuya at ang Huling Taong Apoy,” ni Abner Dormiendo. Bukod sa binuhay nitong muli ang talinghaga ng mga gamugamong naakit sa apoy ng gasera ni Rizal, pambihira ang disenyo ng kuwentong binalot sa wika ng etnograpiya, ang pagiging hubad ng mga pangungusap sa anumang labis na paglalarawan, na angkin rin ng wikang akademiko. Nakaaakit ito ng pag-iisip, dahil nasa panahon tayo na nag-aapuhap na tayo ng mga awtentikong archive, lalo na ng ating mga pinagmulan. Pero paano kung ang archive ay ang mismong tao na nanganganib nang mawala? Paano kung ang taong iyon ay mas pipiliin pang masunog na lang kaysa salakayin ang pagkatao’t pagkasibilisado ng mga prehuwisyong kinakalimutan ang ambag nila? Posible pa bang makahanap ng awtentiko? Hanggang saan ang pagkakaiba ng kasalukuyang henerasyon ng sangkatauhan, ng sambayanan, sa mga Llgët, K’ppuya at Taong Apoy?

Ipinamamalas ng mga tula nina Allan Popa at Jason L. Tabinas na paulit-ulit ang mga “kabanata” sa ating kasaysayan—ang pananakop at pakikibagay, ang rebelyon at kompromiso, ang pagkaputol ng mga ugnayan at pagbubuong muli ng mga ugnayan, ang pakikitunggali at akomodasyon—mga kuwadro sa mga rolyong paulit-ulit na tinutunghayan. Iyon rin ang mga master trope ng ating mga katutubong panitikan, na linalangkapan lang ng mga di mapuksang isyu ng ekolohiya, kasarian, sexualidad, lahi, etnisidad, at uri. Sa ilog ng ating mga mito at epiko, lumulutang ang mga dayap na nakapagbubuntis ng mga dalagang binukot. Ang anumang nilalang ay enerhiyang binago’t binalot, kaya ang nakiskis na putik sa kilikili’y nagiging mga ibon, ang nakipil na putik sa likod ay nagiging mga hayop na sinasaklay sa likod ng tao. Bawat espasyo’y may tagapagbantay. Wala mang mga palatandaan ng panahon ng pagkalikha tulad ng Henesis, naidedetalye naman ng mga alamat ng pagkalikha ang mga gawain na tagamarka ng panahon. Walang malaking guwang na namamagitan sa mabuti at masama, dahil parehas na nasa tao at mga bathala ang mga katangiang iyon. Hindi

napaghahatian ng maayos ang iisang isdang nahuli kapag hindi kinilala ang mga anak sa labas na nagtatago lang sa tabi-tabi. Ang mga magkakapatid ay kailangang mapaalalahanan na sila'y magkakadugo, kaya kailangan nilang langisan at itirintas ang mga buhok habang inihahanda ang sarili sa mga pakikidigma. Sa mga patlang bago magbanggaan ang mga sandatang hinasa, laging nauuwi ang anumang pakikihamak sa halaga ng pag-aalaala ng iisang pinagmulan. Kinakalag at binubuhol ang mga pangalan, at may mga punla ng tao na hahayaan munang tuklasin ang dahilan kung bakit hindi ganap na magkapantay ang kulay ng kaniyang balat, at kapag nalaman na niya ang dahilan, siya na ang magiging tagapagbantay ng mga lagusan.

Iya'y ilan lamang sa mga mayamang punla na galing sa ating katutubong tradisyon, at mainam kapag nasasalat natin ang mga punla sa mga makabagong pag-akda.

Bukod sa pamilyaridad ng mga makata sa mga pinagmulang tradisyon, may kamalayan na rin sila sa ugnayan ng tenor at ng vehicle sa metapora, na tali sa ugnayan ng wika at ng metalanguage, na magkawangis. Ito ang nais sabihin ni Popa sa akdang "Oyayi": ang tula ay naglalaman ng katotohanang kay hirap himayin pagkat ganoon kahusay ang pagkubli nito, laging sa bandang huli lang nasasagap ang pagpapakahulugan. Ang kamalayang ito ang nagpapalungkot sa persona ng baylan sa tulang "Baylan" ni Tabinas. Oo, ang mga tagapamagitan ng mga pook ng buhay at kamatayan ay mga tao lang na kailangang sagipin, nangangaligkig sa lamig ng hangin ng ulan at binabaha rin ng alinlangan. Polisemiko man ang wika, pero may mga hudyat pa rin na nasa loob ng mga tula nina Tabinas at Popa na nagtuturo ng mas pulidong pag-unawa sa mga kriptikong kapayakan.

Ang "#pasahero: Pulo-pulong Sanaysay hinggil sa Mga Karaniwang Paglalakbay," ni Joselito D. Delos Reyes ay ehemplo ng mga akdang matagumpay ang pagbubuo ng persona. Estratehiya ng sanaysay ang gamitin ang persona ng isang "bayaw": kanto boy, suwabe, laging nakangiti sa anumang sakuna, pamilyar sa wika't gawi ng new media, taglay ang asta ng sambayanang Filipino na nagtitiis ngayon ng isang Estadong nakababaliw. Takot ang persona sa mga along maaring lumamon sa isang biglaang lakad sa tabing dagat, nasisindak sa posibilidad ng aircrash ng mga eroplano't biyaheng budget, at naiiyak sa pagod at pangamba ng delubiyong nagbabago lang ng pangalan sa Pilipinas pero malimit dumadalaw. Takot man siya, binabalanse iyon ng tapang niyang pumuna at magsiwalat ng puna, at nakasalalay lagi ang opinyon sa tiwala sa katatawanan at pinagtatawanan. Patatawanin ka niya, at pagkaraan, pag-iisipin: Bakit, sa kabila ng masayang samahan ng barkada sa beach, ay hindi pa rin nito matumbasan ang vacation culture na ipinangangalandakan ngayon na affordable na't free for all? Bakit kailangang tumakas? Bakit nga ba ganito ang kondisyon ng ating

disaster management? Bakit inuunawa na lang natin ang epekto ng baha at trapik? Bakit nga ba awtomatikong naiisip na magkunwari na lang na mga OFW na natrap sa gera o banta ng terorismo para lang makaraos sa magdamagang paghihintay na tumila ang baha? Hindi kailanman naabot ng personang ito ang aspirasyong gitnang uri. Hanggang sa dulo ng sanaysay, sumasalbabida na lang sa kaniya ang kaniyang “kaunting kaalaman” na naamot sa propesyon ng pagiging manunulat at guro.

Sa “Ang Mapa ng Taglagas sa Aking Maleta,” ni Eugene Y. Evasco, ipinamamalas na kailangang kinakausap rin ng manunulat ang mga mambabasa lampas pa sa hanggahan ng wika, kasaysayan at “pambansang karanasan”. Tinutudla niya ang kompresyon ng mga kalagayang pambansa at pandaigdig. Angkop ang talinghaga ng maleta sa buong sanaysay, dahil habang binubuksan at inuunat ni Evasco ang mga karanasan bilang isang *stippi* sa Munich, sabay rin niyang binubuksan at inuunat ang mga bagahe ng kasaysayan ng bayang pinanggalingan niya. Nag-uusap ang mga kontradiksiyon ng bayan: ang Munich ang pinagsibulan ng mga fairytale ng magkapatid na Grimm, pero ito rin ang kanlungan ng nasyonalismong pumuksa sa mga Hudyo sa pamumuno ni Adolf Hitler. Sa gayong katwiran, nasasalok ni Evasco ang “ginhawang” idinudulot ng pamilyaridad ng pinagsaluhang ingay at kawalan ng privacy, isang realidad na milya ang layo sa tinuluyang espasyo sa Germany. Kung ang dahon ang sagisag ng taglagas, maraming suson ng dahon ang mababasa sa sanaysay: mula sa pag-aapuhap ng mga pambatang kuwentong ginamit bilang Nazi propaganda hanggang sa pag-aalaala ng lumbay ng mga binansagang filibusterong tulad ni Rizal. Sa dulo ng sanaysay, umuuwi ang persona pabalik sa bayang tila hindi rin niya naiwan, dahil magkaiba man ang materyal na terrain ng Munich, ang madugong kasaysayan ng Holocaust ay kaalingawngaw rin ng kasalukuyang madugong pagpuksa ng urban poor sa war on drugs.

Bihirang maglimbag ng dula ang *Likhaan*, at sa taong ito, pinili ng patnugutang isama ang “Buwis,” ni Charlson Ong, na mas kilala bilang fictionist. Nakatatak sa akda ang lagda ng panulat ni Ong: kung paano niya binibigyan ng rendisyon ang mga kapuwa Chinoy, na matagal na ring kinakailangang umalpas sa mga hulmang racist, dahil sa estereotipo nila bilang mga suwitik, mapang-aping mga amo, atbp. Para subukan ang salimuot ng dinamiko ng Pinoy at Chinoy, magtatagpo sina Jackson Peña, examiner ng BIR at Anita, isang balo. Kasama sa dramatikong detalye ang altar ng mga nuno, na pinalilibutan ng mga tradisyonal na banga at usok ng insenso sa bahay ni Anita. Mapag-uusapan ang pambihirang ugnayang napanag sa pagitan ng mga Chinoy at ng mga petty bureaucrat na gaya ni Jackson: ang suhol at buwis. Pamilyar ang eksenang huthutan, pero pinasasariwa pang higit ng siste ni Ong. Gamit ang pagpapalit-wika bilang banyagang natuto ng wika ng katutubo at

banyagang bumabalik sa wika niya bilang katutubo ng Tsina, ang liminal na karakter ni Anita bilang balo/sapi ay komikal at nakakikiliti ng diwa, lalo na nang maging sandata mismo ni Anita ang personahe ng pagiging medium upang mapatiklop ang pagkaganid ni Jackson.

Sana'y maibigan ng mambabasa ang mga ani ng taong 2017 para sa *Likhaan*.

Lagi, para sa lahat ng mga tekstong napili, tila nagkukuwento lamang ang mga ito, tinutulaan ang mga rolyo ng pelikula, tinititigan ang mga gatla ng puno, ngunit batid na may napipiga pang mas malalim na sibol.

LUNA SICAT CLETO

MGA SANGGUNIAN:

Alejo, Albert Edave. *Sanayan Lang ang Pagpatay at iba pang mga Tula*. High Chair Publications, 2016.

Coben, Herminia Meñez. *Verbal Arts in Philippine Indigenous Communities: Poetics, Society and History*. Ateneo de Manila University Press, 2009.

Unabia, Carmen C. *Tula at Kuwento ng Katutubong Bukidnon*. Isinalin nina Carmen C.

Unabia at Victorino Saway. Ateneo de Manila University Press, 1996.

Williams, Raymond. "Culture is Ordinary." (1958)

